

**ЗА ВИРУСИТЕ С ЛЮБОВ (?):
БИОЛОГИЧНОТО РАЗНООБРАЗИЕ КАТО
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БИОЕТИКАТА
(БЪЛГАРСКИЯТ КОНТЕКСТ)**

СТОЯН СТАВРУ

Институт по философия и социология, БАН

stoyan.stavru@gmail.com

**FOR VIRUSES WITH LOVE (?):
BIODIVERSITY AS BIOETHICAL CHALLENGE
(THE BULGARIAN CONTEXT)**

STOYAN STAVRU

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

The study examines the growing political importance of bioethics in the modern world, while the power of humanity reaches unknown boundaries. The theoretical concepts of Hans Jonas (the new ethics of responsibility) and David Koplow (the moral question concerning the eradication of variola as a virus causing smallpox disease) are explored with respect to the place of viruses as living organisms within the concept of biodiversity. The question how to solve the contradiction between a) the unprecedented fight against COVID-19 and b) the affiliation of SARS-CoV-2 to the national wealth of the Republic of Bulgaria, is subject to moral and legal analysis.

Keywords: viruses, ethics, law, biodiversity, SARS-CoV-2, COVID-19, life, responsibility, emergency

Анте Чович казва, че живеем в епохата на *биоетиката* – неговата книга „Етика и биоетика“ е преведена на български език [1]. Това безспорно е силно изявление, може би звучащо в българското културно пространство по-скоро като изказване на „маргинал“ [2]. В подкрепа на истинността му обаче бих искал да спомена и още една книга – тази на Албърт Джонсън: „Раждането на биоетиката“, която също е преведена на български от Ина Димитрова и публикувана в издателство „Критика и хуманизъм“. Въпросите, които се поставят по време на „извънредното положение“ днес, според мен доказват по един категоричен начин, че биоетиката, както и биоправото, са изключително необходима част не само от културното пространство в

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 5, кн. 1/2020

България, но и от образованието по хуманитарните специалности у нас. И тъй като вирусът, сковал света, постоянно се описва в терминологията на военната метафора, „виждаща“ го единствено като („невидим“!) „враг“, с настоящия текст ще се опитам да предложа една различна гледна точка към него, разкриваща възможностите на *неантропоцентрични етики* да разглеждат „коронавируса“ (SARS-CoV-2 [3]) като носител на определено морално значение и стойност.

1. Философия на биологията на Ханс Йонас

Джерами Бентам няма да се застъпи за вирусите – просто защото вирусите не само, че не изпитват, а напротив – причиняват болка (и то на хората) [4]. Оставам на страна и инспирираната от Питър Сингър [5] теза, според която при защитата на живота трябва да се изхожда от неговото качество, а не от простата преценка дали този живот принадлежи на член от вида *Homo sapiens* [6]. [7] Не смятам, че видовизмът (*speciesism*) може да „спаси“ вирусите. „Животът“ на вирусите не е достатъчен дори и като количество – предвид спора доколко те са живи организми, за да бъде качеството, което ще има даде шанс в „раздаването“ на правата. Поради това бих искал да се обърна към друг автор – германския философ Ханс Йонас, който обосновава т.нар. „принцип на отговорността“. Изхождайки от вътрешно присъща ценност на всички живи същества и обединявайки философията на организма с философията на духа, той свързва по необходимост свободата на човека с неговата отговорност.

Идеята за **свободата** има своята биологичната основа и това е *метаболизмът* (обмяната на веществата) в рамките на организма [8]. Свободата всъщност е начинът, по който съществува органичният свят: жизнеността на организма е способността му да избяга от смъртта, като взаимодейства с околната среда. На тази граница на взаимодействие става възможна свободата, която се оказва същностно свързана с живота. Един камък не притежава свобода, той се подчинява на законите на физиката. Едно растение обаче разполага със свободата да преодолява законите на гравитацията и да расте въпреки земното претегляне, да се възстановява въпреки колебанията в климатичните условия и да се размножава въпреки апетита на животните, които се хранят със семената му. В процеса на преодоляване на препятствия, изправили се пред живота, стои генезисът на свободата. Биологичното то има за цел да оцелее и да се възпроизведе, което в някаква степен дава и абсолютния минимум на свободата.

Най-специфичното нещо за човека, в сравнение с всички останали живи същества, е способността му да бъде отговорен: **отговорността** е „допълнение към свободата“, „**товарът** на свободата“. „Човекът е единственото познато ни същество, което може да носи отговорност“ [9]. Поради това неговият етичен хоризонт трябва да обхваща всичко „живо“. Целият живот е

част от отговорността, която пада върху най-свободното живо същество – човека. Единствено отговорността е инструментът, с който бихме могли да разруши монопола да мислим само за себе си. Колкото по-голяма е нашата свобода (свобода-мощ с разрушителни последици), толкова по-голяма трябва да бъде и нашата отговорност (етика с максимално широк хоризонт). Новият императив е: „Постъпвай така, че последиците от твоето действие да са съвместими със запазването на истинския живот на Земята”, „Постъпвай така, че действията ти да не са разрушителни за бъдещата възможност за живот” [10].

Дълг на човека е да се грижи за съхранението на природата. Този дълг съществува обективно – и без да бъде субективно възприеман. В това се изразява аксиома, че има „ценности сами по себе си, закотвени в битието“ [11], каквато ценност е и самото битие, живото, както и способността на човека да носи отговорност. Практическата *реализация* на нашия дълг предполага осъществяването на две предпоставки.

Първата предпоставка е **знанието** за нашата мощ. Ето какво казва самият Йонас: „Отговорността възниква независимо от волята ни, от самото нарастване на мощта, която ежедневно упражняваме в служба на близкото, но без да е преднамерено позволяваме да влияе на далечното. Отговорността трябва да свидетелства на величината на мощта. ... Никога досега едно настояще не е притежавало такава мощ ... и не е носило такава отговорност. Тази отговорност ... може да бъде упражнявана само със знание“ [12]. Днес, човечеството притежава такава мощ, че почти всяко наше действие има етично измерение през принципа на отговорността: „От наш *слуга* мощта ни се е превърнала в наш *господар*“ [13]. Трябва да предвиждаме последиците от нашите действия и то не само краткосрочните (които обикновено са положителни за нас), но и дългосрочните (които обикновено са за сметка на природата и живото). Така се ражда идеята на Йонас за „една сериозна футурология, от каквато имаме нужда за целите на отговорността“.

Втората предпоставка е подходящо **чувство**, което да ни накара да действаме. Според Йонас при защитата на живота не трябва да бъдем водени нито от идеята за нашата полза (при която природата е ресурс, оставен на наше разположение), нито от съблазънта на нашата снизходителност (при която живите същества са забавляващи ни домашни любимци и интересни природни експонати). Освен от знание, „дългът се нуждае от чувствителност, за да бъде следван“ [14], от чувство, което „да ни подбуди към действие според отговорността“ [15]. А това чувство може да бъде осигурено от знанието за едно бъдеще, в което част от сега съществуващия живот отсъства. Трябва да видим с очите си „обусловена от човека съдба на планетарната природа, ... която ни вкаменява при погледа в бъдещето“ [16]. Йонас е уверен, че от тази гледка-знание *бихме изпитали* смесица от страх (защото това, което виждаме е ужасяващо) и вина (защото ние

участваме в неговото предизвикване). Това е „емоционалната страна на визията за бъдещето, необходима за етиката“ [17]. Според Йонас етиката се нуждае от едно „футурологично предупреждение“, че бъдещите поколения са наши жертви. Това е причината той да подкрепя максимално широкото разпространение на антиутопии от всякакъв вид, чертаещи апокалиптични сценарии за бъдещето на планетата.

Ето как Йонас описва *механизма* на задвижване на ангажимента (отговорността) у човека към съдбата на живото: „Претенцията на едно съдържащо ценност битие ... е насочена конкретно към мен като практически субект, когато а) това битие е уязвимо, каквото винаги е живото в своята същностна неустойчивост; и когато б) то, в своята накърнимост, попада в обсега на моето действие и е изложено на моята мощ – било то по силата на случая или, още по-задължаващо, по силата на собствения ми избор. ... Изложено на моята мощ, то в същото време ѝ е поверено. ... Като действаме ние понасяме и вина“ [18].

С посоченото знание (за нашата мощ) и при посочената мотивация (от предстоящото бъдеще) човек трябва да предприеме поредица от *действия*, които надхвърлят етиката и прекрачват в *сферата на политическото*. Те включват „отказ от необузданите ни консуматорски навици“, „редуциране на прехваления „западен“ стандарт на живот“ и свързаната с него ненаситност и много други „най-малкото временни икономически лишения“ [19]. Йонас признава, че за него „е пълна загадка, как ще се постигне нужното съгласие за необходимите откази и как ще се отстоява то в трудни времена“ [20]. Но ето, че този отказ от мощ днес – през пролетта на 2020 г., не беше направен от човека, а настъпи като страничен резултат на въведената карантина, обхващаща повече от половината от населението на земята. Съществуват прогнози, според които SARS-CoV-2 ще „намали“ размера на въглеродните емисии с повече от 5 % – до нива, наблюдавани за последен път през годините на Втората световна война. [21]

Макар че *вирусът* може да бъде включен в сферата на живото с известен компромис – предвид обстоятелството, че той може да „живее“ единствено чрез и благодарение на уязвимостта на друго живо същество, той все пак е част от природата, от нейното екологично равновесие и от нейния генетичен фонд. Собствено етическият въпрос е дали той е *част и от отговорността на човека* и има ли граници, до които следва да спре организираното от човека изстребление на вирусите? Можем ли отвъд ползата и независимо от каквото и да е било снизхождение да приемем съществуването на морален дълг да не унищожаваме вируси, които са смъртоносни за хората? Част ли са вирусите от бъдещето на отговорността, което чертае Ханс Йонас?

Върху тези въпроси е разсъждавал друг автор: Дейвид Коплоу, чийто аргументи представям накратко по-долу.

2. Дейвид Коплоу: да унищожим едрата шарка?

Едрата шарка е заболяване, което хилядолетия е причинявало смърт, болка, слепота и страх у хората. То е фатално за 20-30 % от заразените и за него няма намерено лечение. Предпазването става единствено чрез ваксина. През 1967 г. едрата шарка убива около 2 милиона души годишно. Предполага се, че тя се е появила за пръв път през 8 000 – 10 000 години преди Христа, като именно това е заболяването заличило цивилизациите на ацтеките, майте и инките. Вариолата – вирусът, който причинява едрата шарка, е един от най-големите (250 x 200 x 200 нанометри) и сложни (с множество особености) вируси, които познава човечеството. Той може да съществува единствено в тялото на човека и не може да оцелее извън него, нито да бъде пренасяно от други животни или растения. Посочва се, че няма друг вирус, който толкова дълго да е съжителствал с човека и да е дал толкова дълбоко отражение върху неговата религия, литература и популярна култура. [22]

Ужасът от едрата шарка е станал причина в рамките на множество цивилизации да бъде почитано *божество*, отговарящо за причиняването и лечението на болестта. Така в Индия името на „специализираната богиня“ на едрата шарка е Шитела Деви (Shitala mata) – изобразявана като красива млада жена, стояща с кръстосани крака върху магаре и носеща в себе си метла и урна (с които събира и съхранява болестта). Много от последователите ѝ се съпротивлявали срещу ваксинацията, за да избегнат гнева на богинята, но обичаите постепенно били адаптирани и молитвите към Шитала Деви станали съвместими с ваксинациите, изисквани от модерната медицина. Богинята на едрата шарка в Китай носи името Тоу-шен Ниянг Ниянг (T'ou-Shen Niang-Niang), а в племето йоруба в Западна Африка – Шапона (Shapona). Със Шапона се свързва и забраната да се бият барабани по време на епидемия: хората не трябва да се събират и да бият барабани, тъй като могат да бъдат нападнати от богинята, привлечена от звука на барабаните и желанието ѝ да танцува. В тази забрана се открива и първообразът на карантината като противоепидемична мярка, използвана от модерната медицина. Част от „свещениците“ на Шапона буквално воювали с представителите на СЗО, тъй като практикували лечение на едрата шарка (чрез т. нар. вариоляция) срещу сериозно такси, които могли да изгубят, ако болестта бъде изцяло заличена. [23] Службата в името на богинята изисквала болестта да е налична в популацията на вярващите. Дори и в римокатолическата църква има светец, свързан с едрата шарка. Това е св. Никасий, обезглавен в град Реймс от хуните при нашествието им в средата на 5 век. Той се свързва с едрата шарка по две причини: тъй като се е възстановил от едра шарка

малко преди мъченическата си смърт и защото нашествениците са били принудени да се оттеглят от Галия малко след това поради избухнала сред тях епидемия от същата болест. [24]

Днес едрата шарка е заболяване, което на практика е *заличено* в резултат на мащабна кампания, проведена от Световната здравна организация (СЗО) през 70-те години на 20 век. Никой не се е разболявал от тази болест през последните повече от 30 години [25]. Причиняващият я вирус – вариолата, обаче, продължава да бъде съхраняван в добре охранявани фризери в САЩ и в Русия [26]. След заличаването на едрата шарка като болест, СЗО многократно (за пръв път през 1986 и многократно пред 90-те години на миналия век) призовава към унищожаване на изкуствено съхраняваните проби на вируса вариола [27], но опитите ѝ до настоящия момент остават без успех. Може би причината за това, освен желанието на някои държави да имат монопол върху вируса, е и обстоятелството, че изпълнението на призива на СЗО би било „монументално събитие“, при което човечеството за пръв път ще вземе преднамерено решение за унищожаването на друг биологичен вид, заличавайки го от генетичното наследство на земята [28]. Смята се, че ако днес вариолата се върне в света на хората, последиците ще са опустошителни, тъй като липсва както имунизационно покритие сред човечеството, така и обучени и опитни специалисти, които да се справят с подобна епидемия.

В този контекст Дейвид Коплоу поставя [29] *въпроса* дали съществуват морални съображения, които да възпрепятстват човечеството да унищожи последния спесимен от вируса на едрата шарка [30], окончателно заличавайки го по този начин от генетичния фонд на Земята? Има ли право човекът да решава съдбата на други живи организми, особено когато може да го направи напълно съзнателно и преднамерено, какъвто е случаят с унищожаването на вируса, причиняващ едрата шарка? Възможно ли е да разпознаем някакъв фундаментален интерес [31], съществуващ зад един вид или щам [32] на вирус, който да обоснове необходимостта от неговата защита? Дали трябва да се водим от „най-добрия интерес“ на вируса или от минималната необходимост за оцеляването му като жизнеспособен генетичен код?

Коплоу вярва, че пренасянето на *юридическия дискурс* на микроскопичното ниво на вирусите е постижима задача. Според него „логиката на интереса“ би могла да оцелее, като в полза на вируса следва да бъде разпознат и признат поне *интересът* от избягване на необратимата вреда от неговото умишлено и ненужно пълно унищожение. Хилядолетия човечеството е водело непрекъснати, предимно неуспешни, кампании срещу плъхове, комари и всякакви други вредители. Със сигурност нямаме морални задръжки, ограничаващи усилията ни да контролираме, убиваме или неутрализираме по друг начин тези наши „врагове“. Макар и често да си мечтаем за прекрасния свят, в който те повече няма да съществуват, това не е светът,

в който живеем. Всяко живо същество, колкото и неприятно и вредно да е за човека, има своята ниша в природата и значение за поддържането на нейния баланс. В някои случаи човечеството знае в какво се изразява този принос на съответния вид, а в други – може само да предполага. Сложността на природата изисква от хората да не предприемат действия по безвъзвратно унищожаване на биологични видове. Без значение е и отговорът на въпроса дали вирусите са живи същества, тъй като дефиницията за живо същество (жив организъм) е по-скоро политически, отколкото научен въпрос. [33]

Още повече, когато цената за поддържането на известните запаси от вариола възлиза на само тривиални пределни разходи за електричество и охрана, загрижеността за биологичното разнообразие следва да се прилага с *приоритет* пред каквито и да е било икономически съображения. Защо да не запазим вируса, като уникална и исторически важна форма на живот, след като е толкова лесно и евтино да го направим? [34] Още повече, същите причини, които карат хората да приемат закони за борба с жестокостта спрямо животните, да стават вегетарианци или да изискват определено отношение към живите същества, биха могли да се прилагат и спрямо вирусите. Съществуват огромно количество биологични организми, които имат значение за поддържането на екологичния баланс в природата и тяхната закрила следва да бъде част от представите ни за социална справедливост и морал. Те трябва да бъдат третираны („стопанисвани“) с надлежно внимание, като във връзка със съществуването им следва да възникват специфични защитни правоотношения, в рамките на които да се реализират, ако не специфични права, признати в полза на тези живи същества, то поне определени задължения, предписани в тежест на хората.

Коплоу е наясно с начина, по който ще бъде посрещнат опита да обоснове морален ангажимент на човечеството спрямо едрата шарка. Тук *емоциите и метафорите* няма да помогнат на вариолата:

„Инстинктивно искаме да изобразим вариолата като „убиец“, очакващ своята екзекуция в изпълнение на обявената от СЗО „смъртна присъда“, без разкаяние и непоправим. Но това не е молба за „милост“, още по-малко за „съжаление“, отправена от едно безсъзнателно създание. Всъщност, това е просто аргумент, че ние изразяваме по-добре собствената си човечност и смирената оценка за мястото си в грандиозната схема на природата, като се отдръпваме от решението за умишленото му унищожаване“ [35]. [36]

В крайна сметка Коплоу преминава през две паралелни линии на обосноваване на *забраната* за заличаване на вариолата. От една страна, става въпрос за запазване на един типичен жизнеспособен наследствен код (материализиран във формата на нуклеинова киселина), който трябва да продължи да бъде наличен като част от генетичния фонд на природата (аргумент за

генетичното разнообразие). Но от друга страна, тази ДНК [37] е съществува в продължение на хилядолетия паралелно с човешката: „[и]сторията на вариолата е част от собствената ни история и унищожаването ѝ ще ни направи по-бедни“ [38] (аргумент за *културно-историческата значимост*). Действително през милионите години от съществуването на планетата са се появявали и изчезвали множество биологични видове, някои от които биха могли да бъдат възстановени от човечеството благодарение на съвременните технологии. Но изчезването на видовете в резултат на еволюционни процеси не може да се сравнява по своята морална значимост с решението на човечеството да премахне един цял генетичен вид. Подобно решение излиза извън компетентността на човечеството и неговите планетарни функции по стопанисване на природата. Ако следваме Ханс Йонас, бихме могли да кажем, че в етичния хоризонт на отговорността на човека попадат не само близките до нас живи същества, но дори и вирусите, които ни убиват.

Но до къде се разпростира подобна отговорност и как тя би могла да се реализира чисто практически? Тук е моментът да намесим правото.

3. Биологичното разнообразие като национално богатство

Въпросът за моралните ангажименти, които човечеството има към вирусите, е свързан най-тясно с идеята за запазване на съществуващото биологично разнообразие. Тази идея има своите сериозни юридически измерения, включително и в България. Именно върху тях бих искал да се спра съвсем накратко в оставащата част от настоящото изложение. Съгласно чл. 2 от Конвенцията за *биологичното разнообразие* (КБР) [39], „биологично разнообразие“ *означава* „многообразието между живите организми от всички източници, включително сухоземни, морски и други водни екосистеми, и екологичните комплекси, към които принадлежат“. То включва „разнообразието в рамките на отделния вид, между видовете и в екосистемите“. Тази дефиниция е повторена, с някои дребни вариации, и в действащо българското законодателство:

- „многообразието на живите организми от всички източници, включително земни, морски и други водни екосистеми и екологични комплекси, от които те са част; това означава вътревидово, междувидово и многообразие на екосистемите“ (§ 1, т. 7 ДР на Закона за защитените територии);

- „многообразието от живите организми от всички типове екосистеми, както и екологичните комплекси, към които те принадлежат, в това число разнообразието в рамките на вида, между видовете и между екосистемите“ (§ 1, т. 12 ДР на Закона за лечебните растения);

- „разнообразието сред живите организми от всякакъв вид, включително сухоземните, морските и други водни екосистеми и екологични комплекси, от които те са част, включително вътревидовото разнообразие и това между видовете и екосистемите“ (§ 1, т. 37 ДР на Закона за генетично модифицирани организми).

В специалния Закон за биологичното разнообразие (ЗБР) биологичното разнообразие е определено като „многообразието на всички живи организми във всички форми на тяхната естествена организация, техните съобщества и местообитания, на екосистемите и процесите, които протичат в тях“. Биологичното разнообразие е обявено за неразделна част от националното богатство, а опазването му – за приоритет и задължение за държавните и общинските органи и гражданите.

Вирусите обаче липсват сред *целите* на ЗБР, които са:

- опазване на представителни за Република България и за Европа типове природни местообитания и местообитания на застрашени, редки и ендемични растителни, животински и гъбни видове в рамките на Национална екологична мрежа;
- опазване на защитените растителни, животински и гъбни видове от флората, фауната и микотата на Република България, както и на тези, които са обект на ползване и търговия;
- опазване на генетичните ресурси и разнообразието на растителни и животински видове извън естествената им среда;
- регулира на въвеждането на неместни и повторното въвеждане на местни растителни и животински видове в природата;
- регулиране на търговията с екземпляри от застрашени видове от дивата флора и фауна;
- опазване на вековни и забележителни дървета.

Биологичното разнообразие проявява специфична видимост към *живота на микроиво*. Последният е защитен не толкова като естествени „местообитания“ от отделни микроорганизми, съществуващи хармонично в благоприятни за човечеството екосистеми [40], а като „генетичен ресурс“, като модел на нуклеинова киселина (ДНК или РНК), чрез който е бил реализиран определен еволюционен потенциал. Важни са не конкретните „екземпляри“ (като индивиди), а техните гени (като вид), съществуващи в жизнеспособен формат, т.е. във формат, който лесно може да се „съживи“ и да се превърне в жив организъм, пренасящ сам специфичната си наследственост. Моделът на закрила остава „корпоцентричен“ – необходимо е съществуването на био-химично тяло – микро „корпус“ (при вирусите този корпус е вирионът [41]), който да бъде съхранен от човечеството и притежаван от конкретен субект. Не е достатъчно да съхраним информацията за подредбата и структурата на нуклеотидите във вируса. Генетичният ресурс

следа да бъде съхранен в завършена (макар и обезсилена и замразена) биологична форма, в която наследствеността е способна да „живее“.

Именно на това ниво – нивото на жизнеспособните нуклеинови киселини, могат да бъдат открити *пресечните точки* между въпроса за биологичното разнообразие и въпроса за вирусите. Трудно може да си представим, че запазването на биологичното разнообразие ще се провежда с еднаква интензивност и отдаденост, независимо от размерите [42], разпознаваемостта [43] и опасността [44], която носят със себе си различните биотични компоненти на природата. Вирулентността, а често и рядкостта, при която се срещат вирусите, ги лишават от шанса да станат част от привлекателните герои, използвани в позитивните кампании на екозащитните движенията. Зоопарковете и ботаническите градини нямат микроскопични алтернативи, в които вирусите да бъдат част от някаква екологична атракция. Ако микробите бъдат забелязани от хората в сградата на един търговски МОЛ, например, то най-вероятно те ще бъдат разпознати единствено като обект на дължима по закона дезинфекция.

4. Трите собствениости

Преди да разгледаме мястото на вирусите в концепцията за биологично разнообразие, нека посоча някои важни особености при притежаването на растителните и животинските видове от дивата флора и фауна, за да видим впоследствие дали те са приложими и при „притежаването“ на вирусите. Сред мерките за опазването на ***растителните и животинските видове*** от дивата [45] флора и фауна извън естествената им среда са посочени отглеждането на екземпляри и съхраняването на генетичен материал при контролирани от човека условия (чл. 36 ЗБР). Генетичен материал са всички материали от растителен, животински или гъбен произход, съдържащи функционални единици на наследственост (§ 1, т. 10 ДР ЗБР).

Опазването на видовете извън естествената им среда („*ex-situ*“ опазване) включва създаване на банки за семена, Polen, гамети, ембриони, тъканни и клетъчни култури и други колекции за съхраняване на растителни и животински *генетични ресурси* при специални условия (чл. 58, ал. 1, т. 2 ЗБР). Генетичните ресурси са определени като „генетичен материал с реална или потенциална стойност“ (§ 1, т. 11 ДР ЗБР). При опазването им не се допуска прилагане на техники и методи, които водят до генетични изменения. Опазването може да се извършва от научни организации, юридически и физически лица. [46] Създаването и поддържането на национални колекции от генетични ресурси се осъществява от специализирани организации, определени с акт на Министерския съвет.

Независимо в чие държане се намират, държавата е собственик на генетичните ресурси от естествената флора и фауна на Република България (чл. 66, ал. 1 ЗБР). При растителните и животинските генетични ресурси може да бъде проведена ясна *разлика* между собствеността върху конкретен екземпляр от съответния биологичен вид (може да бъде притежавана и всеки правен субект) и *собствеността* върху генетичните ресурси, които той възпроизвежда (може да бъде притежавана само от държавата). В тези случаи правата на държавата върху генетичните ресурси ограничават правата на собственика с оглед използването на генетичния код на конкретния екземпляр. Няма ясен отговор на въпроса дали държавата, защитавайки собствеността си върху генетичните ресурси, може да ограничи правото на собственика на конкретния екземпляр да унищожи чисто физически последния. При липсата на изрично предвидена подобна възможност в ЗБР, смятам, че „класическата“ („корпорална“) собственост върху конкретната вещ („корпуса“) би трябвало да има приоритет (аргумент и от чл. 66, ал. 5 ЗБР) пред значително по-„абстрактната“ собственост на държавата върху естествения генетичен ресурс, съдържащ се в клетките на живия организъм, съставляващ тази вещ. Собствеността на държавата е особена, по-„дълбока“ собственост – не върху вещта, а върху съдържащия се в нея генетичен ресурс. [47] За съжаление ЗБР казва много малко за тази собственост на държавата. Не е ясно например как тя се съотнася към класическото деление на държавната собственост на публична и частна (чл. 6 ЗС) [48]. Със сигурност може да се каже, че тази специфична собственост на държавата има и специфично съдържание, което не е свързано с предназначението на конкретната вещ (като биологичен организъм) и нейната полезна стойност (като употреба), независимо дали тя се капитализира на повърхността на вещта (като служене с вещта) или в нейната сърцевина (като добив от вещта).

Собствеността на държавата е по същността си право на *достъп* до генетичните ресурси, съдържащи се във вещь, която може да бъде притежавана от друго лице. [49] Съгласно чл. 66, ал. 2 ЗБР, достъпът до генетичните ресурси се осъществява при спазване на разпоредбите на ЗБР, а когато те са защитени от патент или други права на интелектуална собственост – и на специалното законодателство в тази област. Прави впечатление, че единствено правата на интелектуална собственост могат да спрат или да ограничат достъпа на държавата. Собственикът на вещта не може да противопостави на държавата своята „корпорална“ собственост върху конкретната вещь, в която се съдържат естествени генетични ресурси. Единственото изключение от приоритета на държавната собственост е използването на конкретната вещь от нейния собственик съгласно предназначението ѝ. Ако при това ползване вещьта бъде унищожена по начин, който възпрепятства или прави невъзможен достъпа на държавата, последната е длъжна да търпи последиците от така упражненото право на собственост върху вещьта. Оказва се, че с

оглед защитата на биологичното разнообразие като „неразделна част“ от националното ни богатство са признати няколко собствениости, подредени в следната възходяща йерархия: „корпорална“ собствениост – собствениост на държавата върху генетичните ресурси – интелектуална собствениост“.

Така, живите организми се притежават по особен начин, в рамките на няколко различни пласта: като вещ, като генетичен ресурс и като обект на интелектуално творчество. Собствениост става значително по-широко понятие и напуска границите на вещното право. Върху един и същ жив организъм съществуват едновременно *няколко „собствениости“*:

- една „прагматична“ („вещна“) собствениост, която се притежава с оглед „осребряването“ на конкретно предназначение [50], свързано с реална ползност за човека (например: растението като част от домашната градина). Тази собствениост може да се притежава от всеки. Това е собствениостта-употреба, с която се занимава вещното право,

- втора „природосъхраняваща“ (генетична) собствениост, даваща право на достъп до жизнеспособната наследственост, скрита във всяка клетка на живия организъм (например: специфичното ДНК на съответния вид растение). Тази собствениост се дава на държавата. Това е собствениостта-обезпечение, която се защитава от административното право, и

- трета „супериорна“ (интелектуална) собствениост, осигуряваща власт върху самата същност на вещта, правеща възможно нейното съществуване както на корпорално, така и на генетично ниво (например: създаденият нов растителен сорт). Тази собствениост се признава в полза на автора. Това е собствениостта-дизайн, която попада в обхвата на правото на интелектуална собствениост.

Втората „собствениост“ ограничава „първата“, но „третата“ притежава най-силния „коз“. Държавата „държи“ собственика, но дизайнерът е „создател“, който е „над“ държавата. Разликата между посочените три измерения на собствениостта не е просто функционална, както е например при съществуването на една вещ с няколко различни предназначения, всяко от които може обосновава отделна собствениост в полза на различни лица [51]. Разликата в случая е *на онтологично ниво*. Макар и въпросните „собствениости“ да влизат в конкуренция една с друга, тази конкуренция е по-скоро изключение. Правилото е, че всяка една от различните собствениости се упражнява паралелно и без да навлиза в „света“ на другата. Ако при една вещ с няколко предназначения се стига до „производство“ на различни предмети [52], но в рамките на един свят – света на вещите, то в случая с живите организми, става въпрос за притежаването им в различни измерения – физическо, биологично и концептуално. Всяка една от посочените „собствениости“ експлоатира и „притежава“ различни „светове“ във и отвъд вещта. Когато собственикът на едно

цвете го използва, за да украси дома си с него, той не включва в обхвата на своето притежание генетичните ресурси, съдържащи се в клетките на това растение. По същия начин, когато държавата осъществява достъп до генетичния код на определен биологичен вид, макар и да преминава през „корпуса“ на конкретен екземпляр, тя не се интересува от полезността на последния и неговото практическо предназначение. „Интелектуалният“ собственик, от своя страна, „владее“ създадения от него сорт като своеобразна идеология относно същността на вещта, съществуваща както отвъд нейната конкретна фактическа реализация и употреба, така и отвъд биологичната ѝ връзка с еволюционните процеси в природата. Трите собственисти по замисъл се разминават в своето „ежедневие“.

ЗБР признава в полза на **държавата** едно особено право на собственост, обладаващо „в дълбочина“ всички живи организми от дивата флора и фауна, които се намират на територията на Република България и се явяват резултат от естествената еволюция в природата. Правото на държавата е *прехвърлимо*, но предоставянето на материалите за ползване от трети лица (различни от държавата) се извършва с писмено съгласие на собственика. Предвидена е и възможността генетичните ресурси да бъдат предоставяни за използване и от други държави въз основа на предварително договаряне в писмена форма на условията и начина за разпределение на ползите от него при взаимноизгодни условия, включващи: цитиране на естествения произход на материала; предоставяне от държавата ползвател на получени, свързани с тях или произтичащи от тях научни резултати и технологии; възвръщане на част от средствата, получени при използване на материала, както и на продукти или изследвания, произтичащи от него с търговска цел; участие в съвместни научни изследвания. Държавата може да предостави генетични ресурси безвъзмездно, когато те са предназначени за нетърговски цели: за научни изследвания, за обучение или за опазване на биологичното разнообразие или на общественото здраве.

С писмено разрешение на изпълнителния директор на Изпълнителната агенция по горите (за дървесни, храстови и ловни видове), съответно – на министъра на околната среда и водите (за всички останали видове), може да се извърши *повторно въвеждане* (интродуциране) в природата на местни животински и растителни видове и възстановяване на изчезнали популации или подпомагане и стабилизиране на популации в недобро състояние (чл. 68 ЗБР). За целта се използват екземпляри и/или генетичен материал от диви видове, произхождащи от същата или от генетично най-близката до възстановяваната популация, след положително становище на научен орган.

5. Вирусът: враг на човечеството или национално богатство?

Прави впечатление, че в резюмираната законова уредба не фигурира регулация, пряко касаеща *микроорганизмите*, още по-малко тези, които са патогенни – микробите (бактерии [53], вируси [54], вироиди [55], приони [56] и др.). Този въпрос, обаче, не е останал без отговор, макар и той да се е появил в един по-късен момент. Така, съгласно чл. 3, б. „h“ от Протокола от Картахена по биологична безопасност към Конвенцията по биологично разнообразие [57], в понятието „жив организъм“ се включва всеки биологичен обект, който е способен да пренася или реплицира генетичен материал, включително стерилни организми [58], вируси и вироиди. Най-важната част в това определение съвпада със същността на понятието „генетичен ресурс“: биологично възпроизведени, жизнеспособни единици на наследственост; агент, който може да се размножава, да създава „несвършени“ [59] копия на себе си. Именно защото е необходима способност за пренасяне на определена наследственост, ключовият биохимичен компонент са нуклеиновите киселини (ДНК и РНК вируси и РНК вироиди), а не „егоистичните“ протеини, които предават само формата си (приони [60]).

Микроорганизмите са включени и в обхвата на „биологичните ресурси“ чрез разгледаното понятие „генетични ресурси“. Конвенцията за биологично разнообразие (КБР) включва в „биологичните ресурси“ всички генетични ресурси, организми или части от тях, популации или някакъв друг биотичен компонент на екосистемите, който има реална или потенциална ползност или стойност за човечеството. Генетичните ресурси, съгласно българското законодателство, са генетичен материал с реална или потенциална стойност [61]. От своя страна, „генетичен материал“ се определя като материал от растителен, животински или микроорганизмов произход, съдържащ функционални единици на наследственост. Така вирусите „присъстват“, веднъж, като „някакъв друг биотичен компонент на екосистемите“ (в определението за „биологичен ресурс“ [62]), и втори път – като „материал от микроорганизмов произход, съдържащ функционални единици на наследственост“ (в определението за „генетичен материал“ [63]). Критерият, който определя границите на живото, в рамките които се защитава биологичното разнообразие, е не само реалната, но и „потенциалната ползност или стойност“ на съответния биотичен компонент, и то преценена с оглед интересите на човечеството като цяло, а не тези на конкретен човек или държава. Следва да се отбележи, че тази „потенциална ползност или стойност“ може да има много и различни измерения, а икономическата ползност и медицинска стойност [64] са само част от тези измерения. Възможно е потенциалната стойност да има не само културно, но и етично съдържание, което да се определя от принципа на отговорност на човечеството да запази генетичното богатство на планетата Земя. Смятам, че използваната формулировка и съдържащото се в нея едновременно позоваване на „ползността“

и на „стойността“, имат за цел да осигурят максимално широк обхват на дефиницията за биологично разнообразие, поверено на грижите на човечеството.

Това се потвърждава и от добавената през 2015 г. [65] в Допълнителната разпоредба на ЗБР (приет през 2002 г.) нова т. 18а, която дефинира притежаваните от *българската държава* „естествени генетични ресурси“. За такива са обявени всички генетични ресурси на Република България от нейната естествена флора, фауна, микота и микроорганизми, в това число *патогенни*. С тази законодателна добавка изрично се решава въпросът за наличието на „стойност“ и в случаите, когато биотичният компонент (носителят на генетичните ресурси) е патогенен, т.е. вреден за здравето на човека.

С включването на микроорганизмите в обхвата на генетичните ресурси би следвало да се приеме, че правилата за „*ex-situ*“ опазване важат съответно и за тях, разбира се – без частта, отнасяща се до тяхното повторно въвеждане (интродуциране) в природата [66]. Друга особеност на патогенните микроорганизми е, че те трудно могат да бъдат разглеждани като отделни и самостоятелни вещи. За разлика от растителните и животинските видове, вирионът не може да бъде обект на самостоятелно владение и ползване в рамките на „класическо“ (корпорално) право на собственост. Дори и да се допусне подобна възможност, в повечето случаи вирионът би бил *res non grata* („нежелана вещь“), подлежащ на унищожаване чрез дезинфекция. Неговата стойност може да бъде „притежавана“ единствено в измерението му на генетичен ресурс, т.е. като част от патримониума на държавата. Но ако микроорганизмите, включително патогенните (в това число и вирусите), са част от биологичното разнообразие в страната, то те би следвало да са и „неразделна част от националното богатство“, а опазването им – да е „приоритет и задължение за държавните и общинските органи и гражданите“ (чл. 1, ал. 3 ЗБР). Какво би могло да означава това, когато говорим за смъртоносни вируси?

Въпросът изглежда особено объркващ, когато се поставя в контекста на болестта *COVID-19*, станала причина за обявяване на извънредно положение в страната с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г. [67] и приетия впоследствие Закон за мерките и действията по време на *извънредното положение* (ДВ, бр. 28 от 24.03.2020 г., в сила от 13 март 2020 г.). Като причина за обявяване на извънредното положение Народното събрание посочи „разрастващата се пандемия от *COVID-19*“, причинена от вируса *SARS-CoV-2*. Едва ли обаче има някой, който може да открие сред целите на обявеното извънредно положение запазването на *SARS-CoV-2* като част от естествените генетични ресурси, притежавани от Република България. Възможно ли е *SARS-CoV-2* да е едновременно „неделима част от националното богатство“ на Република България и „враг на човечеството“ [68], срещу който се вземат едни от най-радикалните, познати в историята ни, противоепидемични мерки.

Вирусите са обект на съществуваща подзаконова регулация – с оглед предотвратяването и овладяването на епидемии по животни, използвани за хранителни цели. В тези наредби са направени и разграничения между различни по своето значение вируси, като например:

- „*вирулентен вирус*“ – вирус, изолиран от терена по време на активно заболяване (§ 1, т. 25 ДР на Наредба № 24 от 14.12.2005 г. за мерките за профилактика, ограничаване и ликвидиране на африканската чума по конете и за условията и реда за прилагането им) и

- „*ваксинален вирус*“ – вид на вируса, използван за производство на ваксина (§ 1, т. 43 ДР на Наредба № 4 от 15.02.2007 г. за профилактика, ограничаване и ликвидиране на болестта класическа чума по свинете).

Първият вид вирус е по-скоро „враг“, докато втория – е съюзник. „Вирулентният“ вирус е по-близо до представата за „дивото“ (дивата флора и фауна [69]), което съдържа в себе си иманентна опасност за хората. Българското законодателство, обаче, познава и вируси, които работят по начин, правещ ги да изглеждат по-близки до представите ни за национално богатство. Медицинската стойност на „ваксиналния вирус“ е повече от очевидна: той може да се превърне в средство за разрешаване на кризата, породена от един „вирулентен вирус“. Срещу един вирус изправяме друг вирус. С помощта на науката може да превърнем врагът си в съюзник и затова е добре да го имаме на разположение *ex-situ*. „Опознай и владей!“ е само преформулирана версия на добре познатото „Разделяй и владей!“ и „Противопоставяй и владей!“.

Докато COVID-19 продължава да поразява човешките популации, ставайки причина за форми на непозната за съвременните технологични общества физическа изолация, **SARS-CoV-2** е нужен на медицината. За да се справим с „врага“, трябва да го познаваме достатъчно добре, включително да проследим внимателно всичките му възможни мутации. За целта е добре не само да разчетем изцяло генома му [70], но и да го притежаваме като генетичен ресурс, а ако е необходимо – и като корпорален биотичен компонент. С влизането на SARS-CoV-2 в България – искаме или не, той се превърна в „неразделна част“ от нашето биологично разнообразие и национално богатство. Едновременно с това той стана причина за предприемането от страна на българската държава на защитни мерки с безпрецедентен характер, имащи за цел да унищожат всеки възможен негов щам на територията на страната.

Как е възможно българското, а и международното право да допуска подобно противоречие? Всъщност има ли въобще *противоречие* или става въпрос за различни неща? И в крайна сметка: има ли нещо, което би спряло българската държава, а и човечеството като цяло, да се откаже изцяло от SARS-CoV-2 в момента, в който можем да направим това? Как една

държава се отказва от част от националното си богатство, която не желае? И може ли биологичното разнообразие да генерира морална тяга, която би противостояла достатъчно успешно на „военната метафора“ при разправата на държавата с SARS-CoV-2?

Подобно на вируса на едрата шарка (вариола), SARS-CoV-2 може да бъде разглеждан не само като част от биологичното разнообразие, но и като елемент от човешката култура. SARS-CoV-2 вече е причина за настъпването на множество радикални социални промени, чието действие най-вероятно ще продължи във времето и ще засегне различни области на социалния живот, публичното здравеопазване и икономиката. Във всички случаи SARS-CoV-2 (вируса) и COVID-19 (болестта) ще бъдат герои в множество *нови социални наративи*, които ще останат в историята на човечеството така, както са останали и историите, свързани със съществуването на йерсиния пестис [71] – микробът, причинил „черната смърт“ (чумата) през 14 век в Европа. Епидемиологичната битка срещу едно заболяване (COVID-19) не следва да бъде разглеждана едновременно и като наказателен процес срещу биологичния агент (SARS-CoV-2), който я причинява. Метафората за войната и врага ни пречи да следваме принципа на отговорността. Можем да се справим с болестта и активната форма на вируса, без да е необходимо да унищожим неговото генетично наследство.

Дали обаче генетичната ценност и културната релевантност на вируса ще дадат достатъчно основание на *човечеството да запази SARS-CoV-2 ex-situ* след края на пандемията – ако изобщо ни се отдаде шанс за това?

Към този момент (07.04.2020) – докато SARS-CoV-2 все още взема своите жертви навсякъде по Земята, трудно може да бъде даден краен и безпристрастен отговор на така поставения въпрос. Не е време за защитни пледоарии в полза на SARS-CoV-2. Въпреки това смятам, че търсенето на правилния отговор е част от пътя, водещ към етиката на бъдещето, за която говори Ханс Йонас. Дори и самото поставяне на въпроса за моралната релевантност на SARS-CoV-2 – макар и в момента това да изглежда несъвместимо с „войната“, която човечеството му е обявило (включително под формата на извънредно положение), разкрива степента, в които биоетиката днес се оказва водещо научно поле с изключително важно политическо значение.

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. **Чович, А.** (2008) Етика и биоетика. С. Европрес.

- [2] Употребата на думата създаде известни колебания и в българското „извънредно“ обществено пространство във връзка с изказвания на финансовия министър Владислав Горанов. Вж. например Горанов обясни кои са „маргиналните“, 28.03.2020, достъпно на <https://www.mediapool.bg/goranov-obyasni-koi-sa-marginalite-news305364.html>.
- [3] COVID-19 е наименованието на болестта: „коронавирусна болест 2019“, която се причинява от тежкия остър респираторен синдром коронавирус 2 (SARS-CoV-2).
- [4] Вж. **Bentham, J.** (1907) *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford, Clarendon Press, публикувана за пръв път през 1789.
- [5] Вж. **Singer, P.** (2009) *Animal Liberation: The Definitive Classic of the Animal Movement*. NY, HarperCollins Publishers Inc., p. 1-23.
- [6] Вж. **Regenstein, L.** (1985) *Animal Rights, Endangered Species and Human Survival*. – In: Singer, P. (ed.) *Defense of Animals*, New York: Basil Blackwell, pp. 118-132, достъпна на следния адрес: <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/regenstein01.pdf>.
- [7] Всъщност почти всички теории за правата на животните могат да получат своето *reductio ad absurdum*, когато се сблъскат с „правата на вирусите“. Ако признаем права на вирусите („viral rights“), то какво точно ще е тяхното съдържание?
- [8] Метаболизмът също няма да „спаси“ вирусите (защото те нямат такъв), но в характерният за тях процес на възпроизводство чрез използването на клетъчните ресурси на други организми (госпоприемници), може да бъде открита онази форма на съпротива срещу „смърт“, която дефинира свободата на живото.
- [9] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 33.
- [10] Вж. **Георгиева, И.** (2014) Ханс Йонас – от принципа на живота към принципа на отговорността. // Seminar.bg, 8 Октомври 2014, достъпна на <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy11/item/431-hans-jonas.html>.
- [11] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 42.
- [12] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 31.
- [13] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 45.
- [14] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 32.
- [15] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 43.
- [16] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 44.
- [17] Пак там.
- [18] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 35.

[19] Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 45.

[20] Пак там.

[21] Вж. Рекорден спад на въглеродните емисии от 75 години насам, Нова телевизия, 03.04.2020 г. Вж. обаче и **Stone, M.** (2020) Carbon emissions are falling sharply due to coronavirus. But not for long. // National Geographic, 03.04.2020 г.

[22] За всички тези данни вж. **Koplow, D.** (2004) Deliberate Extinction. Whether to Destroy the Last Smallpox Virus. // Suffolk university law review, Vol. XXXVII:1, 2004, p. 1-50.

[23] Възможна аналогия в контекста на SARS-CoV-2 е с предписанията на традиционната китайска медицина (ТКМ), които са свързани с множество употреби на субстанции от диви животни, за които се смята, че увеличават значително риска за преминаването на нови смъртоносни вируси от животните към хората. Нещо повече, днес ТКМ предлага множество средства за лечение на COVID-19, сред които и пиенето на кръв от дива мечка. Вж. Activists slam China's use of bear bile in virus treatment, france24.com, 02.04.2020 г.

[24] За посочените данни вж. подробно **Koplow, D.** Opt. cit., p. 16-18.

[25] Последният случай на регистриран пациент с едра шарка е от 1977 г. в Сомалия. Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 9.

[26] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 2.

[27] Официалният брой на тези проби към 1975 г. са били 75, а през 1978 – само 8. През 1983 г. останали само две – в САЩ (450 различни проби) и в СССР (120 спесимена). Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 9-10.

[28] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 2.

[29] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 1-50.

[30] Коплоу посочва, че подобна съдба може да сподели и други вируси като полио вируса, който също не може да оцелява в природата извън тялото на човека. На „опашката“ може да бъдат подредени вирусите, причиняващи морбили и жълта треска, както и бактериите, причиняващи бубонна чума и туберкулоза. Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 47-48.

[31] Извън неговата полезност за човечеството, разпозната пряко (като обект на научни изследвания) или косвено (като необходим компонент със своя специфична роля в природните екосистеми). Така например унищожаването на маларийните комари бе посрещнато с възражения именно с оглед тяхното значение за екологичното равновесие, а не толкова за съществуването им само по себе си. Вж. **Pugh, J.** (2016) Driven to extinction? The ethics of eradicating mosquitoes with gene-drive technologies. // Journal of Medical Ethics, № 42 (9), p. 578-581.

[32] Щамът е генетична вариация или подтип на даден организъм, който се характеризира с незначителни разлики в генетичната информация и поради това не формира нов вид организъм.

[33] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 24-27. Като субвирусни организми са посочени прионите и виридите, числящи се към „все още до голяма степен неизследвания „долен свят“ („отвъдното“, „преизподнята“) на биологията. Всъщност липсата на особено голям интерес към микробите е причината голяма част от тях да не са идентифицирани и категоризирани. Вирусите стават актуални за човешкото познание, когато се превърнат във „врагове“ и обикновено се изследват именно в това им качество. Всяка дефиниция за „живи същества“ преследва определени цели. При възприемане като водеща на целта за запазване на биологичното разнообразие на планетата Земя, дефиницията следва да бъде максимално широка и да има за своя основа съществуването на генетична идентификация, базирана на ДНК или РНК.

[34] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 37.

[35] Вж. **Koplow, D.** Opt. cit., p. 55.

[36] За разликата между света на човека и света на останалите живи организми вж. **Агамбен, Дж.** (2016) Откритото. Човекът и животното (откъс). // Пирон, № 12, достъпна на <https://piron.culturecenter-su.org/giorgio-agamben-laperto/>. В първата част на текста е представена позицията на Якоб фон Юкскюл – един от най-големите зоолози на XX в., относно съществуващото безкрайно разнообразие от възприятийни светове, „всичките еднакво завършени и свързани помежду си подобно на огромна музикална партитура, но все пак неспособни да общуват едни с други и взаимно изключващи се“ (с. 2-3). Тези светове принадлежат на различните живи организми, които сами изграждат световите си въз основа на своите собствени носители на значение: „Пчелата, водното конче и мухата, които забелязваме да летят наоколо ни в някой слънчев ден, не се движат из същия свят, в който ние ги наблюдаваме, нито споделят с нас – или пък помежду си – едни и същи време и пространство“ (с. 3). Особено запомнящ се е опитът на Юкскюл да опише света на кърлежа – вж. **Uexküll, J.** (1957) *A Stroll Through the Worlds of Animals and Men: A Picture Book of Invisible Worlds*. In *Instinctive Behavior: The Development of a Modern Concept*, translated and edited by Claire H. Schiller, Madison, CT: International Universities Press, p. 6-7. Коплоу отправя същото предупреждение като Юкскюл: нека не превръщаме живите организми в пленници на човешки сюжети, които ни пречат да поемем собствената си отговорност в рамките на нашия свят. Като светосъздаващи същества ние носим отговорност за собствените си наративи и техните етични измерения. Както трябва да се предпазваме от разказа за кърлежа, „вкусно“ (кърлежът няма възприятие за вкус!) „похапващия“ животинска кръв, така трябва да внимаваме и с обявяването на „война“ на вируса-„враг“.

[37] Вариолата е ДНК вирус, за разлика от SARS-CoV-2, който е РНК вирус.

[38] Вж. също **Найденев, Кр.** (2019) Каква е етическата стойност на вирусите? // Предизвикай правото!, достъпна на следния адрес: <https://www.challengingthelaw.com/biopravo/ideata-za-otgovornostta/>.

[39] КБР е ратифицирана със закон, приет от 37-о Народно събрание на 29.02.1996 г. - ДВ, бр. 22 от 15.03.1996 г. Издадена от министъра на околната среда и водите, обн., ДВ, бр. 19 от 2.03.1999 г., в сила от 16.07.1996 г.

[40] Естественото местообитание на едрата шарка е човешкото тяло, където вирусът може да причини смъртоносно заболяване.

[41] Вирионът е извънклетъчната форма на вируса, която не е активна. Вирионът формата, в която вирусът като нуклеинова киселина се съхранява в природата и се пренася от една клетка в друга. Вирионът се превръща в активна форма на вируса („вирус-клетка“) едва след като попадне в жива клетка.

[42] Както се вижда и от съществуващите международни актове, при дефинирането на биологичното разнообразие лесно може да изпуснем от поглед микроскопични организми, чийто свят остава непознат, недостъпен и непонятен за нас. В случаите, когато тези микроорганизми стават осезаема част от нашия живот, те обикновено имат характера на „проблем“, който трябва да разрешим.

[43] За трудностите при защитата на т.нар. „грозни животни“ като част от биологичното разнообразие, вж. **Уот, С.** (2015) Грозните животни. Не може всички да сме панди. С., Изток запад.

[44] Отношението към т.нар. вредители винаги е било свързано в най-добрия случай със съображения, касаещи „хуманността“ на акта на тяхното изтребление. Трите „Д“ – дезинфекции, дезинсекции и дератизации (ДДД), са подробно уредени в приетата от министъра на здравеопазването и министъра на земеделието, храните и горите Наредба № 1/05.01.2018 г. за условията и реда за извършване на дезинфекции, дезинсекции и дератизации. За унищожителният капацитет на всяко едно от „Д“-тата могат да свидетелстват дори само техните легални дефиниции: „дезинфекции“ са методи и средства за обезвреждане или редуциране броя на патогенните микроорганизми във външната среда; „дезинсекции“ са методи и средства за унищожаване на вредните членестоноги – паразити и преносители на инфекциозни и инвазионни болести по хората и животните; „дератизации“ са методи и средства за унищожаване на гризачи – резервоари на инфекции, и вредители на селскостопанско и друго имущество (§ 1 ДР на наредбата).

[45] Навсякъде по-долу (дори и когато не е посочено изрично) ще става въпрос именно за такива видове, които принадлежат към „дивата“ флора и фауна. Мисля, че вирусите също могат да бъдат причислени към „дивото“ в природата, тъй като спрямо тях са неприложими формите на притежание, които стоят зад понятията за земеделски култури, домашни животни, домашни любимци и пр.

[46] Особено интересно е сравнението със китайското законодателство, насърчаващо отглеждането и търговията с диви животни, което се посочва като причина за преминаването на нови вируси към човешката популация. Вж. например *Li, P.* (2020) First Sars, now the Wuhan coronavirus. Here's why China should ban its wildlife trade forever. // South China Morning Post, 29.01.2020 г., както и видеото How wildlife trade is linked to coronavirus, Vox, 06.03.2020 г. Липсата на строго законодателство, което да пази санитарна граница между животни и хора с оглед предотвратяване на патологични „биологични мигранти“, какъвто се явява и SARS-CoV-2, се посочва и като възможно основание за търсенето на отговорност от Китай за вредите, причинени от COVID-19. Вж. също *Фройнд, Ал.* (2020) Чака ни нова пандемия, ако Китай не забрани търговията с диви животни. // Дойче Веле, 27.03.2020 г.

[47] Може да бъде направена и аналогия с т.нар. „природни ресурси“, които също са особен обект на права в рамките на екологичното право. Вж. по-подробно *Ставру, Ст.* (2007) Право на собственост и право на природоползване – разграничение и съотношение. // Съвременно право, № 2, с. 43-59. Що се касае до „генетичните ресурси“, съдържащи се в човешкото тяло като жив организъм – въпросите са значително по-сложни, тъй като срещу всякакви евентуални претенции на държавата стои възплътената в човешкото тяло личност и свързаните с нея основни права. Вж. подробно *Ставру, Ст.* (2008) Човешкото тяло като предмет на вещни права. С., Сиби, с. 23-33.

[48] За сравнение собствеността върху природните богатства, които също съществуват в рамките на друга вещ (недвижим имот), е обявена изрично за изключителна държавна собственост. Вж. чл. 18, ал. 1 от Конституцията на Република България (КРБ), както и чл. 3, ал. 1 от Закона за подземните богатства (ЗПБ).

[49] Подобна специфична собственост може да бъде „открита“ и при природните богатства. Съгласно чл. 74, ал. 1 ЗПБ, регистрирането на откритие на подземни богатства и вписването му в регистъра на откритията на находища на подземни богатства не променя собствеността, предназначението и ползването на недвижимия имот на повърхността на земята. Отново става въпрос за собственост „в дълбочината“ на една чужда недвижима вещ, която дава право на държавата на достъп до съответните богатства, включително и чрез предоставяне на права на концесия в полза на трети лица.

[50] Тази собственост може да бъде наречена и „кожна“ собственост, тъй като се движи „по кожата“ на вещта, по нейната полезна с оглед човешката сетивност и способност за употреба повърхнина.

[51] Типичният пример за такава вещ е покривът на едно жилище, който е едновременно с това тераса към друго, разположено над него жилище. Една и съща част от сградата се притежава от две лица – собствениците на двете разположени едно върху друго жилища, всяко от които експлоатира различно нейни предназначение. Вж. *Ставру, Ст.* (2018) Апортът и апокалипсисът на вещите. – В: Петров, А. Апортът в капиталовите търговски дружества. С., Сиела, с. xxi.

[52] Пак там.

[53] Бактерията е вид биологична клетка, принадлежаща към прокариотни микроорганизми. Те са сред първите форми на живот, появили се на Земята. Срещат се в почти всички възможно местообитания, а също така живеят в симбиотични и паразитни връзки с растения и животни.

[54] За разлика от бактерията, вирусът не е клетка. Той е субмикроскопичен инфекциозен агент, който се размножава само вътре в живите клетки на организма. Вирусите могат да заразят всички видове форми на живот. Те се намират в почти всяка екосистема на Земята и са най-многобройният вид биологично образувание.

[55] Вироидите са най-малки известни инфекциозни патогени, съставени единствено от къса верига от едноверижна РНК, която няма протеиново покритие. Всички известни виroidи са обитатели на висши растения и повечето причиняват заболявания.

[56] Прионите („протеинова инфекциозна частица“) се определят като неправилно сгънати протеини със способността да предават неправилно сгънатата си форма върху нормални варианти на един и същи протеин. Те са свързани с няколко фатални и трансмисивни невродегенеративни заболявания при хората и много други животни.

[57] Протоколът е ратифициран със закон, приет от 38-то НС на 26.07.2000 г. - ДВ, бр. 65 от 8.08.2000 г., Издадена от министъра на околната среда и водите, обн., ДВ, бр. 83 от 19.09.2003 г., в сила от 11.09.2003 г.

[58] Най-вероятно се имат предвид изкуствено създадени биологични организми.

[59] Предвид мутациите, характерни за еволюцията.

[60] Тук можем да потърсим и причината, поради която прионите не са включени в дефиницията за „жив организъм“.

[61] Вж. § 1, т. 11 ДР ЗБР.

[62] Вж. чл. 2 КБР.

[63] Вж. § 1, т. 10 ДР ЗБР.

[64] С оглед изготвянето на ваксина или като инструмент за противодействие на друг патоген. Така например някои напълно непотребни на пръв поглед за човека бактерии могат да убиват изключително опасни за човека патогени. Особено интересен в това отношение е популярния роман на Майкъл Крайтън „Щамът Андромеда“ (1969), който е и екранизиран (през 1971 и през 2008). Вирусите се използват и в генното инженерство, като вектори за пренасяне на РНК молекули от една клетка в друга, с което се причинява изкуствена мутация.

[65] Вж. ДВ, бр. 101 от 2015 г., в сила от 22.12.2015 г.

[66] Както вече стана въпрос „природата“ за вирусите или по-точно техният „естествен хабитат“ не е нещо друго, а тялото на човека, където те се превръщат в причина за

развитие на заболяване, което може да бъде и смъртоносно. Поради това вирусите трябва да бъдат съхранявани дълбоко замразени в изцяло изкуствена за тях среда.

[67] Вж. ДВ, бр. 22 от 13.03.2020 г., в сила от 13.03.2020 г. до 13.04.2020 г.

[68] Вж. WHO chief calls COVID-19 'enemy against humanity', 19.03.2020, достъпен на hannellnewsasia.com/news/world/coronavirus-covid-19-who-enemy-against-humanity-12554256. Вж. също **Шум, К.** (2008) Понятието за политическото. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, превод: Андрей Лешков, с. 77, който посочва, че един особен „враг“ може да съществува и при възприемането на един пацифистичен речник, „който вече не познава естеството на войната, а само екзекуции, санкции, наказателни експедиции, умиротворявания, опазване на мира. Противникът вече не се нарича враг, затова пък – нарушител на мира или смутител на законите изобщо, hors-la-loi, поставящ се буквално отвъд тях, но и отвъд човечеството – hors l’humanite“. Вирусът – „враг на човечеството“, е подобен „отвъден“ враг, който надхвърля рамките на политическото и може да има сериозен деструктивен ефект, който не следва да бъде подценяван.

[69] В преамбюла на Конвенцията по международната търговия със застрашени видове от дивата фауна и флора (Ратифицирана с Решение на Великото народно събрание от 12.12.1990 г. – ДВ, бр. 103 от 1990 г. В сила за Република България от 16.04.1991 г. Обн., ДВ, бр. 6 от 21.01.1992 г.) се признава „нарастващата стойност на дивата фауна и флора от естетична, културна, рекреационна и икономическа гледна точка“. Липсва етичната гледна точка.

[70] Вж. The genetic quest to understand COVID-19. Unlocking the genetic code of the novel coronavirus will help us prevent other diseases, 26.03.2020, достъпна на <https://www.sciencedaily.com/releases/2020/03/200326144357.htm>

[71] Грам-отрицателен пръчковиден бактерий с ширина 0,5µm и дължина от 1 до 3µm.